

O'ZBEK TILINI XORIJIY TIL SIFATIDA O'QITISH

O'ZBEK TILINI O'QITISH METODIKASINING
ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

DOI: 10.52773/tsuull.uzlc.aphil.2023.1.5/JUJP4703

Gulshan Asilova¹Beg'am Qarayeva²**Abstract**

O'zbek tili qadimiy tillardan bo'lib, Oltoy tillar oilasining turkiy tillar turkumiga kiradi. Bugungi kunda dunyo bo'yicha o'zbek tilida so'zlashuvchilar soni 40 milliondan oshdi. Bu eng avvalo, O'zbekiston aholisi, MDH davlatlari, shuningdek, Yevropa, AQSh, Kanada va boshqa ko'plab davlatlarda yashayotgan, o'zbek tilini o'z ona tili sifatida tan olib, bu tilda erkin so'zlasha oladigan kishilardir. O'zbekistonning tarixi, madaniyati, san'ati, o'zbek adabiyoti, milliy urf-odatlar va an'alariga qiziqish ortgan sari, o'zbek tilining jahondagi nufuzi ham ortib bormoqda. Shu bilan birga, o'zbek tilini o'rganishning intensiv hamda samarali metodikalariga, zamonaviy darsliklar va o'quv qo'llanmalarga ehtiyoj yuqori. Biroq bu sohada hali ko'plab muammolar mavjud. Xususan, o'zbek tilini xalqaro standartlar bo'yicha, tilni bilish darajalari tizimi asosida o'qitish hali yo'lga qo'yilmagan. Maqolada o'zbek tilini o'zga tillar vakillariga o'qitishning tarixi, taraqqiyoti hamda bugungi holati haqida so'z yuritilgan. Uzoq yillar davomida o'zbek tilini o'qitish jarayonida to'plangan tajriba, tilni ona tili va xorijiy til sifatida o'qitishning xususiyatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *o'zbek tili, til ta'limi, rus-tuzem maktablari, o'zga til vakillari, ona tili, ikkinchi til, xorijiy til, o'zbek tili qo'llanmalari,*

¹Asilova Gulshan Asadovna – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti.

E-manzil: asilovagulshan@navoiy-uni.uz

ORCID ID: 0000-0002-8462-7120

²Qarayeva Beg'am Xolmanovna – pedagogika fanlari doktori (DSc), Moskva davlat lingvistika universiteti.

E-manzil: karaeva_61@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7793-6112

Иқтибос учун: Asilova, G.A., Qarayeva, B.X. 2023. "O'zbek tilini o'qitish metodikasining ilmiy-nazariy asoslari". O'zbekiston: til va madaniyat. Amaliy filologiya masalalari. 1(5): 63-74. DOI: 10.52773/tsuull.uzlc.aphil.2023.1.5/JUJP4703.

o'zbek tili lug'atlari, deskriptor.

"Mening metodim eng yaxshi, ilmiy va tilni o'rganishning eng tezkor metodi deydigan odamni barcha kasalliklarni davolaydigan universal dorini reklama qilayotgan shifokorga o'xshatish mumkin."

P. Xegbolt

KIRISH

Har qanday tilning ahamiyati uning jamiyatdagi, davlatdagi maqomiga bog'liq. Maqomiga ko'ra xalqaro, davlatlararo, davlat hamda lokal tillar mavjud. Davlat miqyosida til ta'limiga bo'lgan talab muayyan geosiyosiy hududlarda madaniyatlararo integratsiya darajasi, xalqaro munosabatlar va millatlararo hamkorlikda siyosiy-iqtisodiy va madaniy ehtiyojlar ko'lamiga bog'liq. Bu esa tillarni bilishni inson shaxsiy hayoti va kasbiy faoliyatining zarur tarkibiy qismiga aylantirib qo'ydi. O'zbek tili ta'limiga ham ushbu tavsifga ko'ra turlicha yondashish mumkin.

Insonni o'zining ona tilidan boshqa tilni o'rganishga undaydigan sabablar ko'p. Bularga turli tillar va madaniyatlar uyg'unlashib ketayotgan bugungi sharoitda har qanday tilni muloqot vositasi sifatida o'rganish muhimligini anglash; ta'limning har bir bosqichida tilni bilish darajasiga qo'yiladigan talablar va ushbu darajani aniqlashga imkon beradigan texnologiyalar haqida aniq tasavvurga ega bo'lish; o'zga tillarni o'rganish va ularda muloqot qilish istagi kiradi. Ushbu sabablar tilga va tilni o'rganishga bo'lgan shaxsiy ehtiyojni kuchaytiradi.

O'zbek tilini chet tili sifatida o'rganish butun ta'lim tizimida global o'zgarishlar bo'layotgan bir davrda amalga oshirilmoqda. Shu sababli, tilni o'rganish maqsadlari, ta'lim oluvchilarning ehtiyojlari va o'qitishning maqsadlari ham o'zgarganligi kuzatiladi. Bugungi kunda o'zbek tili ta'limi sohasining jadal rivojlanayotganligi o'qituvchi oldiga yangi talablarni qo'yadi. U nafaqat o'zbek tilini o'qitishning zamonaviy texnologiyalarini mukammal egallagan bo'lishi, balki ularning asosida yotgan qonuniyatlar mohiyatini anglashi, ularning manbasi va rivojlanishi istiqbollari ko'ra bilishi lozim. O'zbek tilini o'zga til vakillariga o'rgatishda o'qituvchidan ta'lim jarayonini o'zga tillar va madaniyatlar sohasidagi yaxlit tizimli yondashuv asosida modellastirish uchun zarur darajadagi kompetentlikka ega bo'lish talab etiladi.

ASOSIY QISM

Ona tili, ikkinchi til va xorijiy til tushunchalari

“Xorijiy til” tushunchasi “ikkinchi til” tushunchasi bilan uzviy bog‘liq.

Xorijiy til yoki *chet til* – maktabda o‘rganilgan va funksional jihatdan chegaralangan til bo‘lib, asosan millatlararo muloqotda qo‘llanadi. Xorijiy til unda so‘zlashuvchi, uning egasi bo‘lgan xalq ushbu davlatdan tashqarida yashaydigan, fuqarolarning aksariyati uchun ona tili bo‘lmagan tildir.

Ikkinchi til shaxsning ona tilidan keyin o‘rganadigan tilidir. Keyinchalik hayot tarzi va sharoitga qarab bu til funksional jihatdan yoki ikkinchi til sifatida qo‘llanadi, yoxud birinchi o‘ringa chiqadi.

Ona tili va xorijiy (yoki o‘zga) tilni o‘rganish orasida katta tafovut mavjud. Ona tilini inson ongli ravishda o‘rganishga intilmaydi, balki kichik yoshidan fikrlashga o‘rganish jarayonida o‘zlashtiradi. Ona tili bola uchun, avvalo, jamiyatning tajribasini o‘zlashtirish vositasi, keyin esa o‘z fikrini ifodalash vositasi bo‘lib hisoblanadi. Taniqli psixolog L.Vigotskiy buni quyidan yuqoriga qarab, ya‘ni ixtiyorsiz va ongsiz ravishda o‘rganish deb talqin qilgan [Выготский 1999, 27]. Bu esa maktabdagi til ta‘limidan farq qiladi, ya‘ni til yuqoridan pastga – tizim, qoidalar majmui sifatida o‘rganiladi. Bunda o‘quvchiga tilni amaliy egallash uchun zarur bilimlar beriladi. Bu borada olimlar quyidagi fikrlarni bildirganlar.

“Ona tili ilk o‘rganilgan va eng ko‘p qo‘llanadigan til, ona tili bo‘lmagan til esa o‘rganilishi bo‘yicha ikkinchi o‘rinda turadigan va funksional jihatdan yordamchi tildir” [Агманова 2007, 16].

“Insonning ikkita tuqqan onasi bo‘lmaganidek, uning ona tili ham ikkita bo‘lmaydi. Biroq “o‘rganilgan til insonning hayotida ona tilidan ham muhimroq bo‘lib qolishi mumkin” [Костомаров 1991, 10].

“Toshkentda tug‘ilib o‘sgan tojik millatiga mansub odam uchun tojik tili ona tili bo‘lib hisoblanadi; rus tili bilan bir qatorda kundalik muloqot tili bo‘lishi ham mumkin, lekin, undan farqli ravishda, hech qanday huquqiy maqomga ega bo‘lmaydi, etnik ozchilikning tiligina bo‘lib qoladi” [Белинская 2011].

Demak, inson tug‘ilganidan boshlab eshitgan va so‘zlashishni o‘rgangan tilni ona tili, undan keyin o‘rgangan tilni ikkinchi til hisoblanadi. Shu tariqa, ikkinchi til ham, xorijiy til ham ona tili bo‘lmagan, boshqa tillardir, ya‘ni shaxsning bolaligidan o‘rgangan, vazifasi jihatdan birlamchi tillari emas.

Bugungi kunda xorijiy tilni o‘rganishning bosh maqsadi – til

tizimini o'rganishdan ham ko'ra (lingvistik kompetensiya), ko'proq muloqot layoqatiga ega bo'lishdir, ya'ni insonning o'rganilayotgan til vositalari asosida u yoki bu faoliyat doirasida nutqiy muloqotni olib borishga tayyorligidir. Muloqotga kirisha olish layoqati asosida tilga doir bilimlar, nutqiy ko'nikma va malakalar yig'indisi turadi, bularning barchasi darslar jarayonida shakllantiriladi va o'rganiladi [Шукин 2011, 155].

Ma'lumki, til o'qitish metodikasi pedagogika, lingvistika, adabiyotshunoslik, tarix, tarjimashunoslik, mamlakatshunoslik, lingvomadaniyatshunoslik, psixologiya, psixolingvistika, nutq kommunikatsiyasi nazariyasi kabi fanlarning tutashuvida rivojlanadi. Ushbu fanlarga tayanib, ularning natijalarini integratsiya qilib, metodika o'zining aniq muammolarini ishlab chiqadi, uning o'z tadqiqot predmeti mavjud. O'zbek tili o'zga til vakillariga, ya'ni xorijiy til sifatida qachon o'qitila boshlanganligi haqidagi ma'lumotlar o'lkamiz tarixidagi muhim siyosiy voqealar bilan chambarchas bog'liq.

O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitish tarixidan

O'zbek tilini o'zga tillar vakillariga o'qitishga asos solinishi XIX asrning 60-yillarida Chor Rossiyasining o'lkamizni bosib olishi va mustamlaka siyosatini amalga oshirishni boshlaganligi bilan bog'liq. Ma'lumki, mahalliy aholining tili, madaniyatini o'rganish, bundan chor siyosatini yuritishda foydalanish uchun Turkiston o'lkasida rus-tuzem maktablari tashkil qilingan. Birinchi rus-tuzem maktabi 1884-yilda Toshkentda ochilgan. 1870-yil Samarqandda, 1873-yil Chimkentda ish boshlagan maktablar ham rus-tuzem maktablari deb qayta nomlangan. Bu maktablarning faoliyati 1886-yilda qonuniy tarzda tasdiqlanib, 1917-yilgacha yuritilgan.

Rus-tuzem maktablarini moliyalashtirish aralash tarzda: qisman Turkiston o'lkasi ma'muriyati tomonidan, qisman esa homiyilar tomonidan amalga oshirilgan. Dastlab ularda ta'lim 4 yillik bo'lib, ayrimlarida tayyorgarlik sinflari bor edi. Keyinchalik 2 yillik qizlar rus-tuzem maktablari ham ochilgan. Rossiyalik o'qituvchilar kuniga 2 soatdan rus tili va arifmetika fanlarini o'qitib, o'quvchilar bilan rus tilida so'zlashardilar. Mahalliy o'qituvchilar keyingi 2 soat davomida ona tili, arab tili, yozuv, din ilmidan dars berardilar. Ushbu maktablarning o'quvchilari asosan 7-17 yoshda bo'lgan. Shaharlarda kechki rus-tuzem maktablari ham faoliyat yuritgan, ularda haftasiga 3 marta o'qish tashkil qilingan va katta yoshlilar ta'lim olishgan. Birinchi rus-tuzem maktabiga direktor etib V.P.Nalivkin (1852-1918) tayinlangan.

1877-yilda Turkiston o'lkasi xalq o'quv muassasalari noziri etib arabshunos va turkshunos olim N.P. Ostroumov (1846–1930) tayinlangan. U ustoz N.I. Ilminskiyning tavsiyasiga ko'ra o'sha yili Qozondan Toshkentga yuborilgan edi. Bu yerda u islomshunos olim sifatida izlanishlarini davom ettirib, maorif sohasida mansab pillapoyalaridan ko'tarilgan. N.Ostroumov «Материалы к изучению наречия сартов русского Туркестана» (1898) va «Этимология сартовского языка» (1910) asarlari bilan tanilgani tufayli akademik V.V. Bartold uni “Turkistonshunoslikning otasi” deb atagan.

Mahalliy xalqni boshqarish ehtiyoji ruscha-o'zbekcha, o'zbekcha-ruscha, ya'ni o'zaro muloqotni amalga oshirishni ta'minlovchi lug'atlarning yaratilishini taqozo qildi. Bunday lug'atlar dastlab rossiyalik olimlar, davlat xizmati vakillari tomonidan yaratildi. Ular sirasiga A. Starchevskiyning “Переводчик с русского языка на сартовский” (1878), S. Lapinning “Русско-узбекский словарь” (1984), V. Nalivkin va M. Nalivkinalarning “Русско-сартовский и сартовско-русский словарь” (1884) deb nomlangan lug'atlarini kiritish mumkin.

1890-yilda V. Nalivkin Turkiston o'lkasi xalq o'quv muassasalari noziri lavozimiga tayinlanadi. U Turkiston xalqlari tarixi va zamonaviy hayotini ichidan biladigan mutaxassis bo'lib, o'zbek, tojik va arab tillarini egallagan, mahalliy tilda bir necha darsliklar va ko'rsatmalar («Русско-сартовский и сартовско-русский словарь общеупотребительных слов, с приложением краткой грамматики по наречиям Наманганского уезда» (1884); «Грамматика сартского языка Андиганского наречия» (1884); «Руководство к практическому изучению сартовского языка» (1898, 1911)) tuzgan olim edi. Uni birinchi ruscha-o'zbekcha lug'at muallifi sifatida e'tirof etishgan [Германова 2021].

V. Nalivkinning faoliyati haqida juda qiziqarli manbalar mavjud. Jumladan, u Turkistonga harbiy ofitser sifatida kelganligi hamda Xiva va Qo'qonga qilingan harbiy yurishlarda ishtirok etganligi ma'lum. Tinch aholiga nisbatan qilingan zo'ravonliklarning guvohi bo'lgan Nalivkin iste'foga chiqadi. Uni Farg'ona viloyati Namangan uyezdi boshlig'iga o'rinbosar etib tayinlashadi. 1878-yilda u lavozimini tark etadi va qolgan umrini Farg'ona xalqlarining etnografiyasiga bag'ishlaydi. Namanganning Nanay qishlog'ida yashab, turmush o'rtog'i Mariya Vladimirovna bilan o'zbek tilini mukammal o'rganishadi [Лукашова 2021, 15].

Nalivkin madrasa o'quv hayotini isloh qilishni, jumladan, arab imlosi kitobini o'zbek tilida tuzishni, musulmon huquqshunosligi va

diniga oid barcha kitoblarni o'zbek tiliga o'girishni, arab va fors tilidagi darsliklarni ona tilidagi darsliklar bilan almashtirishni taklif qilgan.

V.Nalivkin 1886-yilda davlat xizmatchilari va harbiy xizmatchilar uchun o'zbek tili kurslarini tashkil qilgan. Mazkur kurslarda til o'rgatish jarayonida Nalivkin tinglovchilarni mahalliy urf-odatlar hamda badiiy adabiyot namunalari bilan tanishtirgan.

1896-yilda o'zbek tili ilk bor Toshkent real bilim yurtida M.S.Andreyev tomonidan o'qitila boshlangan. U Nalivkinning shogirdi va Turkiston Sharq institutining birinchi direktori edi. Andreyev «Руководство для первоначального обучения сартовскому языку в Ташкентском реальном училище» (1896) qo'llanmasini yaratgan. Uning faoliyatini mashhur turkshunos olimlar P.E.Kuznetsov Toshkentda, V.L.Vyatkin Samarqandda davom ettirishgan.

1917-yilgacha rus-tuzem maktablarida S.M.Gramenitskiy, Aliasqar Kalinin, Saidrasul Saidazizovlar rus millati vakillariga o'zbek tilini o'rgatish bilan shug'ullangan. Turkiston hududida yashovchi boshqa millat vakillariga o'zbek tilini o'rgatishga bag'ishlangan dastlabki o'quv qo'llanmalarining yaratilishi aynan shu maktablarning faoliyati bilan bog'liq [Muxitdinova 2021, 13].

O'zbek lug'atchiligining rivojiga jadidchilik harakati vakillari katta hissa qo'shganlar. Xususan, Ishoqxon Ibratning arab alifbosidagi "Lug'oti sitta alsina" nomli 6 tildagi lug'ati (1901), Elbekning "O'zbekcha shakldosh so'zlar lug'ati" (1924), Ashurali Zohiriyning "Ruscha-o'zbekcha mukammal lug'at"i (1927), Abdulla Qodiriy va Saxiy Rahmatiyning "Ruscha-o'zbekcha to'la so'zlik"i (1934), Abdurauf Fitratning o'zbek tili leksikografiyasiga doir ilmiy ishlari shular jumlasidandir [Нормаматов 2020, 249]. Shuningdek, o'sha davrda yaratilgan lug'atlarga atoqli tilshunos olim Nazir To'raqulovning "Rus-o'zbek tilining siyosiy va iqtisodiy lug'atchasi" (1922), V.Brilevning jadid adibi Shokirjon Rahimiyning "Kattalar yo'ldoshi" darsligi uchun tuzgan o'zbekcha-ruscha lug'ati (1925), K.K.Yudaxinning "O'zbekcha-ruscha qisqa lug'at"i (1927) o'sha davr uchun yangi va juda kerakli adabiyotlardan hisoblangan.

O'zbek tili o'quv rejasiga asosiy fan sifatida ilk bor 1933-yildan kiritilgan bo'lib, bu davrga kelib o'zbek tili maktablardagina emas, balki oliy o'quv yurtlarida ham o'qitila boshlandi. Xususan, Turkiston Sharq institutida rus guruhlar uchun maxsus o'zbek tili kafedrasining tashkil etilishi va hatto maxsus dastur asosida davlat muassasalarida ham o'zbek tilini o'rganishning tashkil qilinishi o'zbek tilining rus guruhlarida o'qitilishida sezilarli siljishlar bo'lishiga olib keldi.

O'zbek tilini o'zga tillar vakillariga o'qitish metodikasiga mashhur filolog-turkshunos olim V.V.Reshetov (1910–1979) katta hissa qo'shgan. Reshetov Toshkentda tug'ilgan, SAGUda o'zbek va rus tillaridan dars bergan, rus va turkiy tillarning qiyosiy tipologiyasi, o'zbek dialektologiyasi bilan shug'ullangan. 1940-yilda V.V.Reshetov "O'zbek tilining marg'ilon shevasi" mavzusida nomzodlik dissertatsiyasini, 1952-yilda "Toshkent viloyatining qurama shevalari" mavzusida doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan. Olim o'zbek dialektologiyasida ilk bor qurama shevalarining 49ta lingvistik xaritasini yaratgan [Ашурова 2017, 20].

Turli yillarda o'zbek tili tarixini tadqiq qilgan yirik olimlardan venger sharqshunosi Arminiy Vamberi (1832–1913), rus olimlari V.V.Bartold (1869–1930), Y.D.Polivanovlarning (1891–1938) ishlari soha rivojida muhim o'rin tutadi.

Taniqli turkshunos I.A.Batmanov o'zbek tilini o'qitish metodikasi, o'zbek tovushlari va grammatik materiallarni o'rganish tartibi sohasida faoliyat yuritgan yetuk olim sifatida tanilgan. I.A.Batmanovning o'zbek tili o'qituvchilari uchun yaratgan qator dastur va qo'llanmalari o'sha yillarda o'zbek tili ta'limining didaktik asoslarini yaratishda muhim omil bo'lgan. XX asr o'rtalarida yaratilgan lug'atlar, xususan, I.A.Kissen, K.S.Koblov, R.S.Badalovlarning "O'zbekcha-ruscha qisqa lug'at"i (1942), A.K.Borovkovning "O'zbekcha-ruscha lug'at"i (1959) ko'p yillar davomida qayta-qayta nashr qilingan. O'zbek olimlaridan X.Asalov (1970), Q.Holiqberdiyev (1971), R.Yo'ldoshev (1979), S.Nazarovalarning (1980) ilmiy ishlari ta'lim o'zga tillarda olib boriladigan maktablarda o'zbek tilini o'qitish metodikasi rivojiga hissa qo'shgan.

Mustaqillik yillarida o'zbek tilini davlat tili sifatida mamlakatimizda yashovchi turli millatlar vakillariga o'qitish ta'lim metodikasini rivojlantirishning yangi bosqichini belgilab berdi. O'zbek tili ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablarda kichik guruhlarga bo'lingan holda o'qitila boshlandi. Ta'lim rus va boshqa tillarda olib boriladigan maktablarda o'zbek tilini o'qitishda "o'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitish" deb, keyingi yillarda esa milliy maktablarda o'zbek tilini o'qitishga nisbatan ona tili, ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablarda esa o'zbek tili deb yuritila boshlandi. Maktab ta'limida va ba'zi tadqiqot ishlarida o'zbek tilini o'qitish davlat tili ta'limi deb ham yuritildi [Jo'rayev 2005, 13]. Mustaqillik yillarida o'zbek tilini davlat tili sifatida uzluksiz ta'limning turli bosqichlarida o'qitish muammolariga bag'ishlangan qator tadqiqotlar amalga oshirildi. Shuningdek, O'zbekistonda va xorijda

faoliyat yuritayotgan o'zbek tili o'qituvchilari tomonidan ona tili ingliz, nemis, fransuz, xitoy, koreys, rus tillari bo'lgan o'rganuvchilar uchun o'quv qo'llanmalar hamda lug'alar nashr qilindi.

O'zbek tilini o'qitish metodikasining bugungi holati

Bugungi kunda o'zbek tilini o'zga til vakillariga o'qitish sohasi uni xorijiy til sifatida o'qitish metodikasi darajasiga olib chiqildi. Bu o'zbek tilini dunyoga keng targ'ib qilish, o'zbek tilida so'zlovchilarning tobora ko'payib borishiga yordam beradi.

Sh.Sodiqova o'zbek tilini xorijiy til sifatida jadal o'qitish uchun quyidagi bir qator vazifalarni amalga oshirish lozimligini ta'kidlaydi:

– kommunikativ-nutqiy, leksik-grammatik materialni ma'lum bir tizim asosida berish;

– imlo qoidalarini o'rgatish;

– og'zaki va yozma nutq ko'nikma va malakalarini chuqurlashtirish;

– lug'atlardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish;

– matn bilan ishlash ko'nikmasini shakllantirish;

– o'quvchilar so'z boyligi va nutqiy malakasini oshirish;

– o'zbek xalqining milliy-madaniy o'ziga xos jihatlariga oid bilimlarni kengaytirish;

– o'quvchilarni erkin fikrlashga, mustaqil mushohada qilishga undash;

– nutq madaniyati borasida asosiy zaruriy bilimlarni berish [Содиқова 2017].

Shu bilan birga, o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitishning asosiy muammosi sifatida til bilish darajalarini baholash tizimi ishlab chiqilmaganligini ko'rsatish zarur.

Ma'lumki, XX asrning o'rtalarida metodistlar ta'limning har bir bosqichi nihoyasida egallanishi zarur bo'lgan nutq darajasi haqida aniq tasavvur hosil qilish to'g'risida mulohaza yuritishni boshlaganlar. Xususan, har bir sinfda erishiladigan o'sish darajasini aniq ko'rish, unga qanday erishilganlik haqida batafsil ma'lumot olish muhim ahamiyat kasb eta boshladi. An'anaviy til ta'limiga xos bo'lgan alohida ko'nikma va malakalarni tekshirish amaliyoti samara bermay qo'ydi. O'zga tildagi nutqni egallashning umumiy darajasini aniqlash dolzarb masalaga aylandi.

Tilni egallash darajasi deganda til o'rganuvchining nutqiy ko'nikma-malakalari shakllanganligi darajasi tushuniladi. Dunyoda tilni egallash darajasini aniqlash muammosi xalqaro hamkorlikning rivojlanishi va "Chegarasiz Yevropa" konsepsiyasining shakllanishi bilan paydo bo'ldi. Mazkur konsepsiyada jahonda xorijiy tillarning

tarqalishi va o'rganilishiga katta o'rin ajratildi. XX asrning 70-yillaridan boshlab Yevropada o'zga tilda muloqot kompetensiyasi modelini asoslash va uning asosida xorijiy tilni egallash darajalarining chegaralarini ishlab chiqish bo'yicha faol ish olib borildi. Bu jarayon yakunida 1996-yilda Strasburgda "Zamonaviy tillar: o'rganish, o'qitish, baholash. Xorijiy tilni egallashning Umumyevropa kompetensiyalari" nomli hujjat qabul qilindi. Unda ta'limning maqsadi sifatida tilni egallash darajalarining ko'rsatkichlari (parametrlari) va baholash mezonlari, shuningdek, test texnologiyalarini qo'llagan holda baholash usullari ko'rib chiqilgan. Kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismlari sifatida lingvistik, sotsiolingvistik, diskursiv, ijtimoiy-madaniy, ijtimoiy, strategik kompetensiyalar belgilandi. Natijada "Xorijiy tilni egallashning Umumyevropa kompetensiyalari" da tilni egallash darajalari quyidagi ko'rinishga ega bo'ldi [Asilova 2023, 22]:

A daraja (boshlang'ich)	B daraja (erkin)	C daraja (mukammal)
A1 – yashash uchun zarur daraja	B1 – o'rta daraja	C1 – yuqori daraja
A2 – o'rta darajaga yaqin daraja	B2 – o'rtadan yuqori daraja	C2 – mukammal daraja

Shu tariqa, mazkur tizim 6 ta o'zaro bog'liq darajani o'z ichiga oladi. Qayd etish zarurki, ushbu darajalar orasidagi chegaralarni belgilash ham, tizimning o'zi ham subyektiv xususiyatga ega. Shu bois uning ishonchliligi til o'rganishning turli omillariga, xususan, maktabda yoki o'quv kursida o'rganish, til o'rganuvchining yoshi, til o'rganishdan maqsad kabilarga bog'liqdir. Ushbu tizimdan foydalanish til ta'limining alohida bo'g'inlari orasidagi uzviylikka erishishga asos bo'la oladi.

Til egallash darajalarini tavsiflash uchun har bir darajada erishilishi kerak bo'lgan malakalarning deskriptorlari (ta'riflari) ishlab chiqilgan. Bu tizim barcha xorijiy tillarni o'qitishda qo'llanishi mumkinligi, tilni amaliy egallashga qaratilganligi, turli yoshdagi va kasbdagi til o'rganuvchilar manfaatlarini aks ettirganligi tufayli dunyoda keng tarqaldi.

XULOSA

Jahon mamlakatlarida o'zbek tilining xorijiy til sifatida o'qitilishiga endilikda alohida e'tibor berilayotgani bois, bu borada qilinadigan ishlar ulkan yo'nalishning tizimi, dasturlari, qo'llanmalari, turli mavzularda lug'atlarning ishlab chiqilishini taqozo etadi va hozirgi dolzarb vazifa bajarilishi lozimligini kun tartibiga chiqaradi. O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitilishni yanada ommalashtirish uchun o'zbek tilini egallash darajalarini ishlab chiqish quyidagi im-

koniyatlarni beradi:

1) o'zbek tilini o'rganishda erishilgan natijalar haqida aniq va xolis tasavvurga ega bo'lish;

2) o'zbek tilida muloqot tajribasiga baho berish, zarur hollar-da ta'lim usullarini takomillashtirish.

Mazkur tizim o'zbek tiliga joriy qilinishi, o'zbek tilini o'rganuvchilarning til tayyorgarligiga bo'lgan yagona talablarni ishlab chiqishda asos bo'lib xizmat qilishi kerak. Shunda ona tilimiz dunyoning ko'plab mamlakatlarida o'qitilishiga erishiladi, jahonning mamlakatimizga e'tibori kuchayadi va ayni paytda, Vatanimizning jahon hamjamiyatidagi mavqeyi yanada oshadi.

Adabiyotlar

- Агманова, А.Е. 2007. Предикативность: теория и моделирование усвоения второго языка. Монография. Павлодар: ЭКО, 259 с.
- Asilova, G.A. 2023. O'zbek tilini o'qitish metodikasi (o'quv qo'llanma). Toshkent: Lesson-Press, 163 b.
- Ашурова, Д.У. 2017. Виктор Васильевич Решетов – один из основателей и первый ректор РПИРЯиЛ // Ўзбекистонда хорижий тиллар. Тошкент, №3. Б. 16–18.
- Белинская, Е.П. 2011. Смысловые характеристики понятия «язык» в современной российской этнопсихологии (на материале научных периодических изданий) // Психологические исследования. Москва, №4 (18).**
- Выготский, Л.Г. 1999. Мышление и речь. Изд. 5, испр. Москва: Лабиринт, 352 с.
- Германова, В. 2021. У истоков узбекского литературного языка // Vesti.uz <https://vesti.uz/u-istokov-uzbekskogo-literaturnogo-yazyka/>
- Жўраев, М.Р. 2005. Ўзбек тилини давлат тили сифатида ўргатиш методикасининг шаклланиши (олий ўқув юртларида давлат тили таълими мисолида): Пед. фан. номзоди дис. Тошкент: ТДПУ. 166 б.
- Костомаров, В.Г. 1991. Еще раз о понятии «родной язык» // Русский язык в СССР. Москва, №1. С. 9–15.
- Лукашова, Н.М. 2021. Вклад русской интеллигенции в развитие узбекского языка // "CHRONOS" общественные науки. №2 (22). С. 14–19.
- Muxitdinova, X.S. 2021. O'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitish metodikasi (o'quv qo'llanma). Toshkent: Vneshinvestprom. 296 b.
- Нормаматов, С.Э. 2020. Жадид адибларининг ўзбек луғатчилиги анъаналари ривожигаги ўрни // Ўзбекистонда хорижий тиллар. №3 (32). В. 246–256.
- Содиқова, Ш.Б. 2017. Ўзбек тилини хорижий тил сифатида ўқитиш масалалари // XXI аср: фан ва таълим масалалари (илмий

электрон журнал). Тошкент, №2.

Щукин, Н.А. 2011. Методика обучения речевому общению на иностранном языке. Москва: Икар. С. 154–157.

SCIENTIFIC AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE METHODOLOGY OF TEACHING THE UZBEK LANGUAGE

DOI: 10.52773/tsuull.uzlc.aphil.2023.1.5/JUJP4703

Gulshan Asilova¹

Begam Qaraeva²

Abstract:

The Uzbek language is one of the ancient languages and belongs to the Turkic language group of the Altai language family. At the present, the number of Uzbek speakers worldwide exceeds 40 million people. These are primarily residents of Uzbekistan, CIS countries, as well as Europe and the USA, Canada and many other countries who can speak this language fluently and considers Uzbek as their native language. With the growing interest in the history, culture, art, Uzbek literature, national customs and traditions of the Uzbek language, the influence of the Uzbek language in the world is also growing. At the same time, there is a high need for intensive and effective methods of studying the Uzbek language, as well as for modern textbooks and teaching aids. However, there are still many problems in this area. In particular, the teaching of the Uzbek language according to international standards, based on a system of language proficiency levels, has not yet been established. The article tells about the history, development and current state of teaching the Uzbek language to foreigners. The experience gained over many years in the process of teaching the Uzbek language, the peculiarities of teaching the language as a native and foreign language are analyzed.

Key words: *the Uzbek language, language teaching, Russian-native schools, foreign language speaker, native language, second language, foreign*

¹Asilova Gulshan Asadovna – Doktor of Pedagogy (DSc), professor, University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

E-mail: asilovagulshan@navoiy-uni.uz

ORCID ID: 0000-0002-8462-7120

²Karaeva Begam Xolmanovna – Doktor of Pedagogy (DSc), Moscow State Linguistic University.

E-mail: karaeva_61@mail.ru

ORCID ID: 0000-0001-7793-6112

For reference: Asilova, G.A., Karaeva, B.X. 2023. "Scientific and theoretical foundations of the methodology of teaching the uzbek language". Uzbekistan: language and culture. Issues of Applied philology. 1(5): 63-74. DOI: 10.52773/tsuull.uzlc.aphil.2023.1.5/JUJP4703.

language, Uzbek language manuals, Uzbek language dictionaries, descriptors.

References

- Agmanova, A.E. 2007. Predikativnost': teoriya i modelirovanie usvoeniya vtorogo jazyka. Monografija. Pavlodar: EKO, 259 p.
- Asilova, G.A. 2023. O'zbek tilini o'qitish metodikasi. Tashkent: Lesson-Press, 163 p.
- Ashurova, D.U. 2017. Viktor Vasil'evich Reshetov – odin iz osnovatelej i pervyj rektor RPIRJaiL // Uzbekistonda horizhij tillar. Tashkent, №3. Pp. 16–18.
- Belinskaja, E.P. 2011. Smyslovyje harakteristiki ponjatija «jazyk» v sovremennoj rossijskoj jetnopsihologii (na materiale nauchnyh periodicheskix izdanij) // Psihologicheskie issledovanija. Moskow, №4 (18).
- Vygotskij, L.G. 1999. Myshlenie i rech'. Moskow: Labirint, 352 s.
- Germanova, V. 2021. U istokov uzbekskogo literaturnogo jazyka // Vesti.uz <https://vesti.uz/u-istokov-uzbekskogo-literaturnogo-yazyka/>
- Jurayev, M.R. 2005. O'zbek tilini davlat tili sifatida o'rgatish metodikasining shakllanishi (oliy o'quv yurtlarida davlat tili ta'limi misolida): Ped. fan. nomzodi dis. Tashkent, 166 p.
- Kostomarov, V.G. 1991. Eshhe raz o ponjatii «rodnoj jazyk» // Russkij jazyk v SSSR. Moskow, №1. Pp. 9–15.
- Lukashova, N.M. 2021. Vklad russoj intelligencii v razvitie uzbekskogo jazyka // "CHRONOS" obshhestvennye nauki. №2 (22). Pp. 14–19.
- Muxitdinova, X.S. 2021. O'zbek tilini ikkinchi til sifatida o'qitish metodikasi. Toshkent: Vneshinvestprom. 296 p.
- Normamatov, S.E. 2020. Jadid adiblarining o'zbek lug'atchiligi an'analari rivojidadagi o'rni // O'zbekistonda xorijiy tillar. №3 (32). Pp. 246–256.
- Sodiqova, Sh.B. 2017. O'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitish masalalari // XXI asr: fan va ta'lim masalalari. Tashkent, №2.
- Shchukin, N.A. 2011. Metodika obucheniya rechevomu obshcheniyu na inostrannom yazyke. Moskow: Ikar. Pp. 154–157.